

Από την παθολογική συναισθηματικότητα στον οικολογικό ρεαλισμό της ευθύνης

● **Του Χρυσοστόμου Α. Σταμούλη**
*Αναπληρωτή Καθηγητή Τμήματος Θεολογίας
Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.*

Συχνά πυκνά στα όρια της σύγχρονης επιστήμης ο λόγος στρέφεται σε θέματα οικολογίας, θέματα τα οποία καλούνται να λύσουν αποκλειστικά οι λειτουργοί της τεχνολογίας, οι λεγόμενοι τεχνοκράτες, που σε περίπτωση, ευτυχώς όχι κατά κανόνα, υποκύπτουν στον σύγχρονο πειρασμό, στις σύγχρονες Σειρήνες της νεωτερικότητας, και παρουσιάζονται ως οι κατεξοχήν εκφραστές τούτης της αποκλειστικότητας. Η τέχνη τους, η επιστήμη τους προσλαμβάνει χαρακτήρα σωτηριολογικό και αντικαθιστά, όπου και όταν μπορεί, αντίστοιχες σωτηριολογίες, που προέρχονται από τον χώρο των παραδοσιακών θρησκειών. Αναπτύσσεται κατά συνέπεια μία περίεργη αίσθηση ατομικής ιδιοκτησίας, που αποκλείει την οικουμενικότητα της προσπάθειας, σπάζει την ενότητα του κοινωνικού σώματος, και δημιουργεί το φαινόμενο του περιθωρίου. Πρόκειται δίχως άλλο για πέρασμα στις ατραπούς της επιστημονικής μοναξιάς, για πράξη αυτοπεριορισμού και απομόνωσης με έντονα τα σημάδια, που προειδοποιούν και προοδοποιούν για το προ των πυλών αδιέξοδο. Χάνεται με τον τρόπο αυτό η πραγματική διάσταση της επιστήμης, το πρόσωπό της το αληθινό, κρύβεται η σημαντικότητα της συμβολής της, η αναγκαιότητά της υπάρξεώς της για τον άνθρωπο και τον κόσμο ολάκερο. Έτσι μοιάζει να δικαιώνεται το σύνθημα, που διαβάζουμε σε τοίχους του πανεπιστημίου μας και το οποίο δηλώνει με τρόπο δηκτικό και απόλυτα προκλητικό, εννοώ γόνιμα προκλητικό, ότι «*χθες οι παπάδες, σήμερα οι επιστήμονες*».

Δύναμη, ισχύς, εξουσία, θεσμικότητα, έννοι-

ες, προσφερόμενες για κατάληψη και επιβεβαίωση μορφών άκρατου ναρκισσοισμού, ρίχνονται στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων της τύχης ενός κόσμου σμπαραλιασμένου από τη φθορά και την αλλοτρίωση, και αναζητούν χώρο και τρόπο κυριαρχικής έκφρασης.

Για να είμαι, βέβαια, δίκαιος με τα ανθρώπινα, θα πρέπει να σημειώσω, ευθύς εξαρχής, επιβεβαιώνοντας για μία ακόμη φορά την ιστορία του δρόμου του σύγχρονου πολιτισμού, που κάποιος έγραψε στον τοίχο με μπογιά, ότι από αυτόν τον πειρασμό πέρασε πριν τη θύραθεν επιστήμη η επιστήμη της Θεολογίας, πολύ περισσότερο οι Εκκλησίες του κόσμου, που συνηθίζουν σε πολλές περιπτώσεις, προκαλώντας την ίδια τους την αυτοσυνειδησία, να διεκδικούν για τον εαυτό τους το απόλυτο, την αποκλειστικότητα της λύση όλων των προβλημάτων του κόσμου, ακόμη και των πιο εξειδικευμένων τεχνολογικών προβλημάτων.

Μοιάζει δηλαδή να απουσιάζει από το πεδίο της όρασης οποιαδήποτε λογική αμφισημίας και αντίφασης και να κυριαρχεί καταθλιπτικά μια ιδιάζουσα διαλεκτική. Το δίλημμα απόλυτο τεχνολογία versus οντολογίας. Ή το ένα ή το άλλο. Χθες η οντολογία, σήμερα η τεχνολογία. Καμιά υποψία για το μυστήριο της συνέργειας, το μυστήριο της συγχώρησης, το μυστήριο της οικουμενικότητας. Παντού και πάντα η επιστημονική ιδιώτευση, θεολογική ή άλλη, δεν έχει καμία σημασία, η στενοχωρία, η ασφυξία της βεβαιότητας. Προφητικές φωνές, σαν αυτή του Ilya Prigogine, που ευαγγελίζονται το τέλος της βεβαιότητας, μοιάζει να έχουν τη συνήθη τύχη των ποιητών και των αγίων, των

έκπτωτων μιας κοινωνίας, που λιώνει στην αυτάρκειά της και τον αυτοερωτισμό της διαίρεσης.

Αυτά εισαγωγικά, ως αναγκαία εξομολόγηση, ως αναγκαία συνθήκη-πράξη γνωριμίας, μιας πρώτης επικοινωνίας. Έρχομαι τώρα στον οικείο χώρο, τον χώρο της Ορθόδοξης Θεολογίας¹.

Δεν χωρά αμφιβολία ότι η προβληματική, που αναπτύσσεται για την περί ανθρώπου διδασκαλία της Εκκλησίας, ανταποκρίνεται πλήρως και στον προβληματισμό, που σχετίζεται με την περί κτίσεως διδασκαλία της. Η περί ανθρώπου θεώρηση της Εκκλησίας αποτελεί δίχως άλλο το εισοδικόν της διδασκαλίας της για τον κόσμο. Έτσι, οποιαδήποτε στάση απέναντι στον άνθρωπο, φανερώνει και αντίστοιχη αντιμετώπιση της κτίσης. Θετική αντιμετώπιση του ανθρώπου, θετική και της κτί-

σης. Αρνητισμός απέναντι στον άνθρωπο, αρνητισμός και για την κτίση. Σχιζοφρενικές τάσεις διαφορετικής αντιμετώπισης ανθρώπου και κόσμου, εντός του χώρου της ορθοδοξίας, δεν φαίνεται να υπάρχουν. Συνεπώς, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για *κτισιολογία ανθρωπολογική* και για *ανθρωπολογία κτισιολογική*, που κατανοούνται μόνο μέσα στην προοπτική της αποδοχής της δημιουργίας, τόσο του ανθρώπου, όσο και της κτίσης από τον δημιουργό Θεό· γεγονός που φανερώνει την αλήθεια της υπάρξεώς τους μόνον εν αναφορά.

Σύμφωνα με τα βιβλικά και πατερικά κείμενα της ορθοδοξίας, λοιπόν, ο κόσμος, όπως και ο άνθρωπος, πλάστηκε «*εκ του μη όντος*», πράγμα που σημαίνει ότι πλάστηκε από τη βουλητική θεία ενέργεια του προσωπικού Θεού, και οπωσδήποτε όχι από την ουσία του.² Πλάστηκε «*καλός λίαν*»,³

¹ Για όλα όσα στην πορεία θα εκτεθούν, αλλά και συστηματικότερες παρατηρήσεις για το θέμα βλ. Χ. Α. Σταμούλη, *Κάλλος το άγιον. Προλεγόμενα στη φιλόκαλη αισθητική της Ορθοδοξίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2004, σ. 224-248.

² Βλ. Β' Μακ. 7,28. Πρβλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, Έκδοσις ακριβής της ορθοδόξου πίστεως 1, 8, PG 94, 812C: «*Ἡ γὰρ κτίσις, εἰ καὶ μετὰ ταῦτα γέγονεν, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ οὐσίας, ἐκ δὲ τοῦ μη ὄντος εἰς τὸ εἶναι βουλῆσει καὶ δυνάμει αὐτοῦ παρήχθη, καὶ οὐχ ἄπτεται τροπῇ τῆς τοῦ Θεοῦ φύσεως. Γέννησις μὲν γὰρ ἔστι τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ γεννῶντος προάγεσθαι τὸ γεννῶμενον ὁμοιον κατ' οὐσίαν, κτίσις δὲ καὶ ποίησις τὸ ἐξωθεν καὶ οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ κτίζοντος καὶ ποιούντος γενέσθαι τὸ κτιζόμενον καὶ ποιού-*

μενον ἀνόμοιον παντελῶς» Μ. Α. Κωνσταντίνου, *Ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου. (Γεν. α'-β')*, *Ῥῆμα Κυρίου κραταῖον. Ἀφηγηματικά κείμενα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 53· Ν. Α. Ματσούκα, *Δογματική καὶ Συμβολική Θεολογία Γ*, σ. 156. Για τὴν σχέση ἀνθρώπου καὶ κτίσεως στα ὅρια τῆς Κ. Α., βλ. Ι. Γαλάνης, *Ἡ σχέση ἀνθρώπου καὶ κτίσεως κατὰ τὴν Καινὴ Διαθήκη*, εκδ. Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 1990· Πρβλ. Μ. Καζαμία-Τσέρνου, *Παῦλιος λόγος, φυσικὸ περιβάλλον καὶ βυζαντινὴ τέχνη, Ὁ Απόστολος Παῦλος καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, Πρακτικά Διεθνούς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, εκδ. Ι. Μ. Βεροίας, Βέροια 1999, σ. 143-182.

³ Γέν. 1, 31: «*καὶ εἶδεν ὁ θεὸς τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησεν, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν*».

κόσμος όμορφος, κόσμος ωραίος, και τάχθηκε στη διακονία του ανθρώπου. Διακονία διπλή: από τη μια, να προσφέρει στον άνθρωπο τα προς το ζην και από την άλλη, να τον παραπέμπει συνεχώς στον Δημιουργό. Από τη μια, δηλαδή, η επιβίωση και από την άλλη η ζωή, όψεις του ίδιου νομίσματος, αποκαλυπτικές του αληθινού και παράλληλα δηλωτικές της άρνησης του κάλπικου, του ψεύτικου, που γεννά η απώλεια της μιας εκ των δύο. Τούτο, βέβαια, δεν σημαίνει καθόλου ότι τέτοιες υπερτροφίες, τέτοιες αναπηρίες, δεν εμφανίστηκαν στα όρια της ιστορικής πορείας της Εκκλησίας. Εμφανίστηκαν, και μάλιστα με το παραπάνω. Η Εκκλησία δεν έπαψε σχεδόν ποτέ να παλεύει με τα φαινόμενα της απολυτοποίησης, είτε της ενθαιδικότητας, είτε της υπερβατικότητας. Άλλες φορές «ως εν ουρανών» και άλλες φορές «επί της γης» αναζητά συνεχώς το μυστηριακό «και», που φανέρωσε στην πληρότητά του ο σαρκωμένος Λόγος του Θεού Πατέρα.⁴

Είναι ολοφάνερο ότι η διάσταση αυτή εντάσσεται πλήρως στη γενικότερη διάθεση διαίρεσης, που ταλαιπωρεί εδώ και χρόνια, ίσως και αιώνες, την Ορθόδοξη Θεολογία, και την κάνει να εμφανίζεται ως μια θεολογία της καχυποψίας και της μυστικοπάθειας. Παντού εχθροί της πίστης, της ιδεολογικής καθαρότητας, της αποκλειστικότητας. Έτσι, φθάσαμε σε πολλές περιπτώσεις, στην «ολοκληρωτική διχοτόμηση ανάμεσα στη φύση και την ιστορία, στα ιερά και τα εγκόσμια, στη λογική και τον μύθο, στην τέχνη και τη φιλοσοφία»,⁵ και εσχάτως στην αισθητική και τη φιλοκαλία. Πρόκειται ουσιαστικά για φοβίες, που τροφοδοτούνται από τον άκρατο ατομικισμό, την εξουσιαστική διάθεση και τη δύναμη, όλα αυτά, δηλαδή, που συνιστούν μια μη-ορθοδοξία.⁶ Στα όρια μιας τέτοιας κατανόησης, η κτίση ή μένει χωρίς νόημα, καταντά απλό υλικό διεκπεραίωσης, και τοποθετείται απέναντι στον άνθρωπο ανταγωνιστικά, ή σπάνια διεκδικεί όλο το νόημα για τον εαυτό της, αποκλείοντας οποιαδήποτε άλλη αναφορά. Συνιστά, δηλαδή, «ανά-

γκη» που του στερεί την ελευθερία του, και ως εκ τούτου, ή πρέπει να απελευθερωθεί γρήγορα από αυτήν, υποτάσσοντάς την, ή πρέπει να παραδοθεί σ' αυτήν για να υπάρξει «αληθινά». Ουσιαστικά επαναλαμβάνεται η ιστορία με το υλικό στοιχείο της ανθρώπινης ύπαρξης. Από τη μια ο άκρατος υλισμός και από την άλλη η διαδικασία εκπνευμάτωσης της ύλης.⁷ Και στη μια και στην άλλη περίπτωση, πάντως, ανθρώπινο σώμα και κτίση αποτελούν αναλώσιμα με ημερομηνία λήξης, χωρίς εσχατολογική διάσταση, αναφορά, έκσταση, επέκταση, άνοιγμα στην πλήρωση, που προσφέρει «αεί» ο σαρκωμένος Λόγος, καταδικασμένα στον μηδενισμό. Δεν χωρά αμφιβολία ότι τέτοιες θέσεις αποτελούν ηχώ, κουβαλούν τα σημάδια κοσμολογίων του παρελθόντος, με τις οποίες συναντήθηκε, ή για να το πούμε σαφέστερα, εντός των οποίων εμφανίστηκε και με τις οποίες πάλεψε ο Χριστιανισμός. Ενδεικτικά αναφέρω τον ελληνισμό, ως έκφραση ακραίας και μετριοπαθούς κοσμολογικής μεγέθυνσης, και μαζί τον γνωστικισμό, ως έκφραση μιας κάποιας κοσμολογικής σμίκρυνσης.

Από τη μια, δηλαδή, η ταύτιση, η ειδωλοποίηση, η αποθέωση της κτίσεως και από την άλλη, η διαίρεση, η εγκατάλειψή της, ακόμη και ο μηδενισμός της. Βέβαια, θα λέγαμε ότι το μεγαλύτερο πρόβλημα σήμερα, στον χώρο του Χριστιανισμού, δεν είναι η ειδωλοποίηση της κτίσης, ο νατουραλισμός, ο οποίος δεν είναι εντελώς απών, αλλά κυρίως και κατεχοχόνη η απαξίωσή της, η περιθωριοποίησή της, η αφαίρεση του νοήματός της, που προκύπτει από τον φόβο της ειδωλοποίησής της. Με άλλα λόγια, ο σύγχρονος Χριστιανισμός, φοβούμενος τη λατρεία της κτίσης «παρά τον κτίσαντα»,⁸ φαίνεται να αρνείται στη φύση το αυτονόητο της πλάσης της, αρνείται, δηλαδή, την παραπεμπτικότητα της, τη δυνατότητά της να «αποδεικνύει» τον δημιουργό Θεό. Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, παρουσιάζεται το φαινόμενο ο άνθρωπος της Ορθοδοξίας για λόγους συνέπειας σε απρόσωπες επιταγές και κανόνες, που ντύνονται τον μανδύα

⁴ Βλ. Εφεσ. 1,10: «εις οικονομίαν του πληρώματος των καιρών, ανακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς». Πρβλ. Ι. Α. Καραβιδόπουλος, *Αποστόλου Παύλου επιστολές προς Εφεσίους, Φιλιππησίους, Κολοσσαείς, Φιλήμονα* (Ε.Κ.Α. 10), εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 86-87.

⁵ Ι. Ζηζιούλα, *μητρ. Περγάμου, Η κτίση ως ευχαριστία*, σ. 43.

⁶ «Ο άνθρωπος του Θεού ζει τη λύτρωσή του από το προπατορικό αμάρτημα. Στον νάρθηκα του ιδίου ναΐσκου έχει ζωγραφηθεί ο παράδεισος, με τα δέντρα, τα ζώα, τα πτηνά και το ζεύγος των ανθρώπων. Τον Αδάμ και την Εύα που εξήλθε από την πλευρά του. Πλάσματα του Θεού ευδαίμονα, μέχρι την ημέρα, που παρέβησαν την εντολή, και γέυθηκαν

τον καρπό καθ' υπόδειξη του Πονηρού. Του φιδιού, που το βλέπουμε ν' αγκαλιάζει το δέντρο της ζωής, της γνώσης του καλού και του κακού. Κάθε ανθρώπινη δύναμη απ' αυτού κρατά. Επόμενα ο άνθρωπος του Θεού, για να επανέλθει στην πρώτη απλότητα, μένει εντελώς χωρίς καμιά δύναμη», Ν. Γ. Πεντζίκη, *Αρχιτεκτονική της σκόρπιας ζωής*, σ. 81.

⁷ Για το φαινόμενο της εκπνευμάτωσης, βλ. Α. Μόσχος, *Η εσχατολογία στον αγιολογικό μοναχισμό επί τη βάση της Ιστορίας των κατ' Αίγυπτον μοναχών και της Λανσαικής Ιστορίας, Εκκλησία και Εσχατολογία*, Ι. Μ. Δημητριάδος, *Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, εποπτεία-συντονισμός ύλης Π. Καλαϊτζίδης*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σ. 216εξ.

⁸ Ρωμ. 1,25.

της ορθοδοξίας, να πολεμά αυτό, που βλέπει, να αρνείται την αποκάλυψη της αλήθειας, να μάχεται τη φύση, στοχεύοντας το υπέρ φύσιν. Μια τέτοια φύση, όμως, κενή νοήματος και λόγου υπάρξεως, δεν προκαλεί κανένα σεβασμό και καμιά ευλάβεια. Τα πάντα χάνονται μέσα στην ανθρωπολογική αποκλειστικότητα.

Βέβαια, οι επιδράσεις μιας θεολογίας «*α-φυσικής*» δεν είναι το ίδιο εμφανείς στον χώρο της κτισιολογίας, όσο στον χώρο της ανθρωπολογίας ή της θεολογίας. Εντούτοις, αν παρατηρήσει κανείς με προσοχή, θα ανακαλύψει και εδώ, σε μικρότερο, όμως, βαθμό, τα σημάδια της απόκλισης από τον πατερικό θεολογικό ολισμό. «*Όλα πρέπει να 'χουν κάποια αναμφισβήτητη ομορφιά, που δεν μ' αφήνει η διάθεσή μου να εκτιμήσω*», σημειώνει ο Πεντζίκης.⁹ Δίχως άλλο, λοιπόν, η αστοχία του ανθρώπου απέναντι στον κόσμο αποτελεί αστοχία απέναντι στον Θεό, απέναντι στην ίδια την κλήση της δημιουργίας του. Ο άνθρωπος αδυνατεί να σχετίσει την κτίση με τον Δημιουργό, και χάνει τη δυνατότητα να σχετισθεί και αυτός με Αυτόν.

Έτσι, το ερώτημα, που γεννιέται αμείλικτο, είναι και εδώ το ίδιο με αυτό, που γεννήθηκε στην προσπάθεια απάντησης του ερωτήματος για τον άνθρωπο. Τελικά ο καινός κόσμος θα είναι ένας άλλος κόσμος, ένας κόσμος μείον τη φύση του ή ο δημιουργημένος κόσμος με τη φύση του, μεταμορφωμένος από τη χάρη του Θεού, που τον δημιούργησε;

Η απάντηση οφείλει να είναι ξεκάθαρη, δυναμική. Ο λόγος της Εκκλησίας δεν γίνεται για μείω-

ση της φύσεως μέσα από την αφαίρεση-αφαιμάξη των φυσικών της ιδιοτήτων, αλλά για αγιασμό της, δηλαδή εξομάλυνση της ανωμαλίας της, που την προστατεύει από τη διαφθορά, και της χαρίζει εδώ και τώρα, εντός του λειτουργικού χωροχρόνου –σήμερον-, την εσχατολογική της ακεραιότητα.¹⁰

Προς επίρρωση των παραπάνω, αρκεί η υπόμνηση άκρως αγαπητών ακολουθιών και ευχών της Ορθόδοξης Εκκλησίας, που συμπεριλαμβάνονται στο *Ευχολόγιον*¹¹ και στο *Αγιασματάριον*,¹² πέρα από την ακολουθία του μεγάλου αγιασμού, και τελούνται με σκοπό τον αγιασμό των οικιών, των σκευών και των αγρών των πιστών, αλλά και κάθε υλικής πραγματικότητας, που δημιουργήσε ο Θεός.¹³

Εάν, λοιπόν, ο φυσικός κόσμος δεν έχει καμία σημασία, όπως κάποιοι ακόμη και σήμερα ισχυρίζονται, πώς μπορεί κανείς να εξηγήσει αυτές τις πρακτικές; Μήπως η Εκκλησία σύρεται στον παγανισμό; Ξεκάθαρα όχι.¹⁴ Η δικλίδα για την αποφυγή τέτοιων απροϋπόθετων ταυτίσεων και συνδέσεων βρίσκεται στην κατανόηση του γεγονότος ότι ο παγανισμός αποτελεί κίνηση εξόδου προς τα πράγματα και τελικού εγκλωβισμού του σε αυτά. Δηλαδή, η αρχή και το τέλος του παγανισμού είναι τα πράγματα. Αντίθετα, ο ορθόδοξος λειτουργικός ρεαλισμός στηρίζεται στον σεβασμό, που γεννούν τα πράγματα μέσα από την παραπεμπτικότητα τους.¹⁵ Τα πράγματα κραυγάζουν την παρουσία του Θεού, δείχνουν τον Θεό,¹⁶ ο οποίος στην ορθόδοξη παράδοση, σε αντίθεση με τη φιλοσοφική σκέψη των Ελλήνων, δεν είναι απλά το συμπέρασμα της κτίσεως, του κόσμου, αλλά η προϋπόθεση,

⁹ Ν. Γ. Πεντζίκης, *Το μυθιστόρημα της κυρίας Έρσης*, εκδ. Άγρα, Αθήνα 1992, σ. 34.

¹⁰ Βλ. Μαξίμου Ομολογητού, *Περί διαφόρων απόρων*, PG 91, 1105B: «...*ἀλλὰ μᾶλλον σώφρονι λογισμῷ τὴν τῆς ὁμοτίμου φύσεως ἀνωμαλίαν ἐξομαλίσωμεν*».

¹¹ *Ευχολόγιον το Μέγα της κατά Ανατολάς Ορθόδοξου Καθολικής Εκκλησίας*, σπουδή και επιστασία Σπυρίδωνος Ζερβού ιερομονάχου, εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1986.

¹² *Μικρόν Ευχολόγιον ή Αγιασματάριον*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1968.

¹³ Βλ. ενδεικτικά *Ακολουθία του μικρού αγιασμού*, *Ακολουθία επί αυχμό ανομβρίας*, *Ευχή επί οικίας*, *Ευχή επί σπόρου*, *Ευχή επί των προσφερόντων απαρχάς σπόρας*, *Ευχή επί άλωνος*, *Ευχή εις φύτευμα αμπέλων*, *Ευχή επί τρυγής αμπέλου*, *Ευχή εις το κατασκευάσαι πλοίων*, κ.λ.π. Πρβλ. Ι. Φουντούλη, *Λειτουργικά Α΄. Εισαγωγή στη Θεία Λατρεία*, σ. 80-82· Χ. Μ. Ενισλείδου, *Ο Θεσμός της νηστείας*, εκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 145.

¹⁴ Βλ. *σχετικά*, π. Τ. Ηορκό, *Χειμωνιάτικη Πασχαλιά*, μτφρ. Σ. Κομνηνός, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1994, σ. 239εξ.

¹⁵ «*Ο δοξολογικός χαρακτήρας της άφωνης γης πέλαιος αισθημάτων*», Ν. Γ. Πεντζίκης, *Υδάτων υπερεκχείλιση*, σ. 257.

¹⁶ *Για το θέμα των αποδείξεων στη βιβλική και πατερική παράδοση, καθώς και την τύχη τους στον χώρο του σχολαστικισμού*, βλ. Ν. Μα-

τσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, Α. Εισαγωγή στη θεολογική γνωσιολογία, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 50-58. Τα κτίσματα κατά Γρηγόριο Παλαμά οδηγούν στη γνώση του Θεού, αλλά όχι στην κτήση του. Η γνώση τους είναι άκρως σημαντική. Εντούτοις η άγνοια της αλήθειάς τους δεν μπορεί να εμποδίσει την πορεία προς την επηγγελμένη μακαριότητα. Βλ. Γρηγόριου Παλαμά, *Αντιρρητικός 5, 13*, *Συγγράμματα*, εκδ. Α. Κοντογιάννη-Β. Φανουργάκη, επιμ. Π. Χρήστου, τόμος Γ΄, σ. 296: «*Ἐκ μὲν τῶν κτισμάτων οὐ κτώμεθα τὸν θεόν, ἀλλὰ γινώσκουμεν· οὐ μέντοι τὴν αὐτοῦ οὐσίαν, ἀλλὰ τὰς ἀκτίστους αὐτοῦ δυνάμεις*». Γρηγόριου Παλαμά, *Ἐπὲρ τῶν ἱερῶς ἠσυχάζόντων 1, 3, 14*, *Συγγράμματα*, εκδ.-επιμ. Π. Χρήστου, τόμος Α΄, σ. 424: «*Ἄλλ' οὐδὲ πᾶσαν ἀγνωσίαν ὑπ' ἔγκλημα θεῶτ' ἂν τις εὐφρονῶν, οὐδὲ πᾶσαν γνῶσιν οἰόμεθα μακαριστόν. Πῶς οὖν πρὸς αὐτὴν ὡς πρὸς τέλος ἀφορῶντες πάντα πράξομεν; Διπλοῦν δὲ φησι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος τὸ εἶδος τῆς ἀληθείας, ὃν τὸ μὲν ἔχειν τε καὶ παρέχειν ἀναγκαϊότατον, ὡς συνεργὸν τῆς σωτηρίας ὑπάρχον· περὶ δὲ γῆς καὶ θαλάσσης, οὐρανοῦ τε καὶ τῶν κατ' οὐρανόν, ἐὰν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδίζει πρὸς τὴν ἐν ἐπαγγελίαις μακαριότητα*». Πρβλ. Σ. Γιαγκάζογλου, *Κοινωνία Θεώσεως*, σ. 56-57 και G. D. Dragas, *St. Basil the Great's Doctrine of Creation According to His Hexaemeron*, *Εκκλησία και Θεολογία 3* (1982), σ. 1103.

¹⁷ Βλ. Μαξίμου Ομολογητού, *Πρὸς Θαλάσσιον περὶ διαφόρων απόρων τῆς θείας Γραφῆς*, PG 90, 296BC: «*Βοῶ τὸίνυν ἢ κτίσις διὰ τῶν ἐν αὐτῇ ποιημάτων καὶ οἶον ἀπαγγέλλει τοῖς νοερῶς δυναμέ-*

που επιβάλλει το συμπέρασμα.¹⁷

Κοντολογίς, ο ορθόδοξος λειτουργικός ρεαλισμός, όπως κορυφώνεται στο μυστήριο της θείας Ευχαριστίας, εξάπαντος ασκητικο-ευχαριστιακός, αποτελεί πράξη συνεχούς επιστροφής στον Θεό μέσω των πραγμάτων και με τα πράγματα. Η Εκκλησία δεν εύχεται μόνο για τον άνθρωπο, αλλά και «ὕπερ εὐκρασίας ἀέρων, εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς καὶ καιρῶν εἰρηνικῶν».¹⁸ Ο άνθρωπος δεν επιστρέφει στον Δημιουργό γυμνός και μόνος, αλλά κουβαλά μαζί του όλη τη δημιουργία, η οποία εξαρχῆς του χαρίστηκε από τον Θεό. Πρόκειται στ' αλήθεια για μια ξεκάθαρη μορφή «ορθόδοξου υλισμού»¹⁹, όπου τα πράγματα αληθεύουν, όταν αληθεύει ο άνθρωπος. Δίχως τον άνθρωπο τα πράγματα δεν έχουν νόημα, δεν έχουν ύπαρξη, δεν έχουν πρόσωπο. Και όμοια, η ανάσταση του Χριστού από τον τάφο, από τον οποίο εξήλθε ωραίος, προσδοποιεί και τη διά της αναστάσεως αποκατάσταση του ανθρώπου στο αρχαίον κάλλος.²⁰ Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι δεν υπάρχει κατάργηση της αισθητικής αλήθειας με τον θάνατο, διότι στην πραγματικότητα δεν υφίσταται θάνατος.²¹ «Όμως αυτός που έτσι δέχεται να πεθάνει», σημειώνει ο παλαμιστής Πεντζίκης «ξέρει πια ότι δεν υπάρχει θάνατος. Νικημένος, υποταγμένος στη μοίρα του, ακούει τη φωνή, που ανάστησε τον Λάζαρο από τον τάφο».²² Παρόμοια, ο πατήρ Αλέξανδρος Σμέμαν, περιγράφοντας το μεταμορφωτικό πέρας από

την ασχήμια του θανάτου στην ομορφιά της εν Χριστώ ζωής, σημειώνει: «Χθες, ξαφνικός θάνατος της κυρίας Βερχοβοσκόν. Όταν έφτασα, δυο νοσοκόμοι προσπαθούσαν να την ανατάξουν κόνοντάς της τεχνητή αναπνοή. Η ασχήμια, η ατιμία του θανάτου. Το σώμα ξαπλωμένο στο πάτωμα και στο δωμάτιο όλα τα υπάρχοντα, όλα όσα χρειάζονται για τη ζωή, ενώ τα ίδια αυτά πράγματα μεταβάλλονται σε φρίκη, όταν γίνουν αχρείαστα και παράλογα δίπλα στον θάνατο. Κατόπιν όμως ακολουθεί μια αργή, νικηφόρα μεταμόρφωση αυτής της ασχήμιας με τη βοήθεια της προσευχής, με τον ρυθμό της, με τη δύναμή της να μετασχηματίζει και να μεταμορφώνει, να δείχνει τόσο καθαρά πως η τελευταία λέξη ανήκει στον Θεό και όχι στον Διάβολο· πως ο θάνατος δεν είναι μια κατάρρευση στον κόσμο της ανυπαρξίας, στη Σεόλ (των Εβραίων) και στο κακό. Το βράδυ, η εκκλησία ήταν κατάμεστη για την επιμνημόσυνη δέηση».²³

Και ο άνθρωπος, όμως, μόνο μέσα στα πράγματα αληθεύει, μόνο μέσα στον κόσμο του Θεού.²⁴ Η αγαθοτοπία δεν είναι μόνον ο τόπος των ανθρώπων, αλλά και των πραγμάτων.

«Τα έχουμε όλα και μας έχουν» σημειώνει στο θαυμάσιο ποίημα του *De rerum natura*, ο ποιητής Γιώργος Θέμελης, και συνεχίζει: «Ένας αγέρας μας ξεσηκώνει/Μαζί με τα πράγματα και τα βουνά/...Τίποτα δεν αφήνω να πέσει καταγής και να χαθεί/Φιλί με φιλί και ψίχουλο με ψίχουλο/Χέρι με χέρι, θα τα μαζέψω όλα/Ξανά μες στην αγάπη μου,

νοις ἀκούειν τὴν ἰδίαν αἰτίαν τριαδικῶς ὑμνουμένην». Η κριτική που σε αυτό το σημείο ο Χριστοφορίδης κάνει στον Μητροπολίτη Περγάμου, αν και φαίνεται να δικαιώνεται από μια γενικότερη θέαση των πραγμάτων, μάλλον δεν δικαιώνεται από τα συγκεκριμένα κείμενα του σεβασμιωτάτου, που προσφέρονται στη συζήτηση. Έχω την αίσθηση ότι ο Σεβασμιωτάτος δεν αρνείται το γεγονός ότι ο Θεός, ως προϋπόθεση της κτίσης, αποτελεί και το συμπέρασμά της, αλλά κινείται με στόχο την αποφυγή του ειδωλολατρικού απόλυτου, που αποκλείει τον Θεό ως προϋπόθεση, η οποία γεννά το συμπέρασμα. Βλ. σχετικά Χ. Χριστοφορίδη, *Η φύση του συμβόλου και η κτιστή πραγματικότητα*, Σύναξη 87, σ. 65, 68εξ. Πρβλ. Ι. Ζηζιούλα, *Ελληνισμός και Χριστιανισμός*, σ. 558.

¹⁸ Θεία Λειτουργία Αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου.

¹⁹ Ιωάννου Δαμασκηνού, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας 1*, 16, PG 94, 1245BC: «...καὶ σέβων οὐ παύσομαι τὴν ὕλην, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου εἰργασται· σέβω δὲ οὐχ ὡς Θεόν· ἀπαγε' πῶς γὰρ τὸ ἐξ οὐκ ὄντων τὴν γένεσιν ἐσχικὸς, Θεός; Εἰ καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ σῶμα Θεός, διὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν γεγονὸς ἀμεταβλήτως ὅπερ τὸ χρισίαν, καὶ μεῖναν ὅπερ ἦν τῆ φύσει, σὰρξ ἐψυχωμένη ψυχὴ λογικὴ τε καὶ νοερά, ἠργμένη, οὐκ ἄκτιστος. Τὴν δὲ γε λοιπὴν ὕλην σέβω, καὶ δι' αἰδοῦς ἄγω, δι' ἧς ἡ σωτηρία μου γέγονεν, ὡς θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος ἐμπλεων· Ἡ οὐχ ὕλη τὸ τοῦ σταυροῦ ξύλον, τὸ τρισόβλιον καὶ τρισμακάριστον· Ἡ οὐχ ὕλη τὸ ὄρος τὸ σεπτὸν καὶ ἅγιον· Ὁ τοῦ κρανίου τόπος· Ἡ οὐχ ὕλη ἡ φερέσβιος πέτρα καὶ ζωφόρος, ὁ τάφος ὁ ἅγιος, ἡ πηγὴ τῆς ἡμῶν ἀναστάσεως· Ἡ οὐχ ὕλη τὸ μέλαν, καὶ ἡ τῶν Εὐαγγελίων παναγία βίβλος· Ἡ οὐχ ὕλη ἡ ζωφόρος τράπεζα, ἡ τὸν ἄρτον ἡμῖν τῆς ζωῆς χορηγοῦσα· Ἡ οὐχ ὕλη, ὁ χρυσὸς τε καὶ ὁ ἄργυρος, ἐξ ὧν σταυροὶ καὶ πίνακες κατασκευάζονται καὶ ποτήρια· Ἡ οὐχ ὕλη πρὸ τούτων ἀπάντων τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα τε καὶ αἷμα· Ἡ πάντων τούτων ἄνελε τὸ σέβας καὶ τὴν προσκύνησιν, ἡ παραχώρησι τῆ ἐκκλησιαστικῆ παραδόσει καὶ τὴν τῶν εἰκόνων προσκύνησιν, Θεοῦ καὶ φίλων Θεοῦ ὀνόματι

ἀγιαζομένων, καὶ διὰ τοῦτο θείου Πνεύματος ἐπισκιαζομένων χάριτι. Μὴ κάκιζε τὴν ὕλην· οὐ γὰρ ἄτιμος. Οὐδὲν γὰρ ἄτιμον, ὃ παρὰ Θεοῦ γεγέννηται. Τῶν Μανιχαίων τοῦτο τὸ φρόνημα». Πρβλ. Ιωάννου Δαμασκηνού, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας 1*, PG 94, 1264C: «Σὺ μὲν, ὡς τυχόν, ὑψηλὸς τε, καὶ αἴυλος, καὶ ὑπὲρ τὸ σῶμα γενόμενος, καὶ οἶον ἀσαρκος, καταπτύεις πᾶν τὸ ὀρώμενον· ἀλλ' ἐγὼ, ἐπεὶ ἀνθρωπὸς εἰμι, καὶ σῶμα περίκειμαι, ποθῶ καὶ σωματικῶς ὀμιλεῖν, καὶ ὁρᾶν τὰ ἅγια· συγκατάβηθι τῷ ταπεινῷ μου φρονίματι ὃ ὑψηλός, ἵνα σου τιρῶσις τὸ ὑψηλόν».

²⁰ «Ὡς ἐναύσιος ἄμνος, ὃ εὐλογοῦμενος ἡμῖν, στέφανος χρυστὸς ἐκουσίως, ὑπὲρ πάντων τέθνηται, Πάσχα τὸ καθαρτήριο καὶ αὐθις ἐκ τοῦ τάφου ὠραῖος, δικαιοσύνης ἡμῖν ἐξέλαμψεν ἡλιος», β' τροπάριο τῆς δ' ὥδης του κανόνα του Πάσχα.

²¹ Απ. 21, 4: «καὶ ἐξαλείψει πᾶν δάκρυον ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος οὔτε κραυγὴ οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι· ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθαν». Πρβλ. β' τροπάριο τῆς ζ' ὥδης του ὁρθρου τῆς Αναστάσεως: «Θανάτου εορτάζομεν νεκρωσιν, Ἄδου τὴν καθαιρέσιν, ἄλλης βιοτῆς, τῆς αἰωνίου ἀπαρχῆν, καὶ σικτιώντες ὑμνοῦμεν τὸν αἴτιον, τὸν μόνον εὐλογητόν, τῶν Πατέρων Θεόν, καὶ ὑπερένδοξον» Α. Γ. Κεσελόπουλος, *Εκ του θανάτου εις την ζωην. Θεολογικὴ προσέγγιση στis προκλήσεις τῆς βιοθδικῆς*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 121.

²² Ν. Γ. Πεντζίκης, *Ο πεθαμένος και η ανάσταση*, σ. 120.

²³ π. Α. Σμέμαν, *Ημερολόγιο*, σ. 315. Για τη Σεόλ και γενικότερα για την περί αναστάσεως και εσχάτων αντίληψη των Ιουδαίων, βλ. Α. Καϊμάκη, *Η ανάσταση των νεκρών, Θέματα Παλαιδιαθηκικής Θεολογίας*, εκδ. Simba, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 130εξ., ιδιαίτερα σ. 132.

²⁴ Βλ. σχετικά Γ. Πέτρον, *Το οικολογικό πρόβλημα μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον*, σ. 183.

να σώσω την ψυχή μου!...Ακούω τον ήχο μου, βλέπω/ Τον εαυτό μου: είμαι ένα πράγμα/Και γίνομαι, όλο γίνομαι,/Αναφαίνομαι, χάνομαι,/Όσοπου να πάρω τέλος, ν' αποκτήσω/Την ύπαρξή μου, όπως μια πέτρα ή ένα φυτό./Όσοπου να πάρω το τέλειο σχήμα μου!...Ως τη στερνή, την τέλεια μεταμόρφωση».²⁵ Και λίγο παρακάτω, κορυφώνοντας την τραγικότητα της σχέσης, ανατρέχει στη δημιουργική αρχή των πάντων, που ξεπερνά τον άνθρωπο, ξεπερνά και τα πράγματα και αναφωνεί: «Ποιο χέρι τα κινεί και τα σωριάζει,/Τα χτίζει και τα γκρεμίζει./Ποιος μας σωριάζει μες στο χρόνο».²⁶ Ερώτημα εναγώνιο, επι-

τακτικό, που ψάχνει απεγνωσμένα απάντηση. Ο ποιητής –και ας τον χαρακτήρισαν κάποιοι, που δεν διάβασαν πιθανά ποτέ τους τα βιβλικά κείμενα και τους πατέρες της Εκκλησίας, μεμιάς πλατωνιστή- μοιάζει εδώ, σε τούτη την τραγική αίσθηση της πραγματικότητας, να γεννιέται μέσα από τα ασκητικά κείμενα της Εκκλησίας.²⁷ Η αίσθησή του, αίσθηση απόλυτα ολιστική, συνδέει αυτά που πολλοί αδυνατούν να συνδέσουν. Η ελπίδα των πραγμάτων, ο τόπος τους, το πρόσωπό τους, ο θάνατός τους, η έσχατη κρίση τους, η παρουσία και η εξαφάνισή τους, είναι ο άνθρωπος. «Από μας παίρ-

²⁵ Γ. Θέμελης, *De rerum natura, Ποιήματα I*, σ. 111-116.

²⁶ Γ. Θέμελης, *De rerum natura, Ποιήματα I*, σ. 117.

²⁷ Για του λόγου το αληθές βλ. το αυτοβιογραφικό κείμενο του Γ. Θέμελη, *Πολύπτυχο*. Θεσσαλονίκη 1941, εκδ. Ιανός, Θεσσαλονίκη 2000, όπου σε πολλά σημεία φανερώνεται η εκκλησιαστική εμπειρία των πρώτων χρόνων του ποιητή, η οποία επιτρέπει την αποκρυπτογράφηση, μια κάποια έστω, των έργων του. Ενδεικτικά παραθέτουμε την αρχή του έργου: «Κόντεψα να ξεχάσω τα γεννήλιά μου... Στη ροή των ημερών ξημερώνει μια μέρα, ανατέλλει ο ήλιος ο δικός σου. Ο Κύριος σκύβει μια στιγμή στους αιώνες, πιάνει χόμα, σε πλάθει, σ' ανασαίνει μέσα στα

πλάσματα. Σηκώνεις το κεφάλι. Απλώνεις τα χέρια μέσα στον άνεμο. Σαλεύεις. Διαγράφεις μέσα στο φως. Έχεις σώμα δικό σου, πρόσωπο, μάτια. Αγναντεύεις τη θάλασσα κι' αναπνέεις με τα ζώα και τα δένδρα. Ανοίγεις το στόμα κι' ακούς τη φωνή σου: 'Είμ' εγώ...!', λες, 'είμ' εγώ...' κι' η καρδιά σου χτυπά. Διασκελίζεις το έδαφος, λαχταράς τα πουλιά που πετούνε. Πάνω απ' το κεφάλι σου ταξιδεύει ο ήλιος, το φεγγάρι και τ' άστρα. Φουσκώνει το στήθος σου η χαρά, η πνοή του Κυρίου!...Συγχώρεσέ με Κύριε!... Πλανήθηκα! Μ' έσυρε μακριά Σου ο χρόνος και χάθηκα. Με τύλιξε η νύχτα. Δεν άκουα μέσα μου τη φωνή Σου. Είπα: 'Είμ' εγώ; Ποιος είμαι; Πού, πότε υπήρξα;' και λαχτάρησα τη μητέρα», *Πολύπτυχο*, Θεσσαλονίκη 1941, σ. 9.

νον, απ' τα χέρια μας, / Το καθαρό τους σχήμα και μας μοιάζουν» σημειώνει «Θρηνούν, όταν θρηνούμε – έναν θρήνο άφωνο. / Αντανακλούν τη λάμψη μας μέσα στη νύχτα. / Όταν πεθαίνουμε, μένουν ακίνητα, / Χτυπημένα από μια τέλεια σιωπή, / Ανάμεσα φώτα, στέφανα και μουσική». Και καταλήγει, φανερώνοντας την πλήρη σύνδεση: «Έχουμε τον ίδιο ύπνο, τον ίδιο δρόμο, το ίδιο αργό μέλλον».²⁸ Και αν η ελπίδα του κόσμου είναι ο άνθρωπος, η ελπίδα του ανθρώπου είναι ο Θεός. «Κι' εγώ τι θάμαι τάχα, ποιο χέρι / Θα μ' έχει συλλέξει, ποιο βλέμμα / Θα μ' έχει κοιτάξει, για να υπάρχω», ρωτά ο ποιητής και απαντά ο ίδιος, με κείνο το συγκλονιστικό: «Κ' εγώ κάπου θάμαι, κάπου θα σωθώ»²⁹ δείχνοντας την αγαθοτοπία στην οποία χωρούν τα πάντα.

Βέβαια, τούτη η απόλυτη σύνδεση δεν καταλήγει σε πλήρη ταύτιση ανθρώπου και πραγμάτων. Ο Θέμελης το γνωρίζει καλά αυτό, και προκρίνει τον «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» Θεού πλασμένο άνθρωπο. Έναν άνθρωπο, που τον θεωρεί αίτιο, όχι μόνο για την αλήθεια της υπάρξεως των πραγμάτων, αλλά ακόμη περισσότερο για την ύπαρξη του Θεού στον κόσμο. Σκανδαλωδώς προκλητική η θέση του Θέμελη λογώνεται, αν θυμηθεί κανείς Γρηγόριο Παλαμά και την άκρως δυναμική θέση του, σύμφωνα με την οποία το ανενέργητο είναι και ανύπαρκτο, όχι κατ' ανάγκην οντολογικά, αλλά εξάπαντος γνωσιολογικά. Έτσι, ο «ουμανισμός» του Θέμελη δεν είναι παρά Θεοκεντρισμός, ίσως ο μόνος αληθής Θεοκεντρισμός. Γράφει, λοιπόν: «Χωρίς εμάς τι θάταν τάχα η γη, / Ανώνυμη, ανυπόστατη, ερημωμένη. / Χωρίς εμάς τι θάταν τάχα ο ουρανός, / Σχήματα χωρίς φως και δίχως μια φωνή / Να τα ονομάσει, δίχως αιωνιότητα. / Και ο Θεός τι πράγμα τάχα θάταν, / Πράγμα χωρίς όνομα και δίχως λάμψη. / Τι σάρκα θάπαιρνε για να φανεί / Χωρίς σάρκα πάνω στη γη, τι πρόσωπο / Χωρίς το ανθρώπινο πρόσωπο, / Χωρίς το ανθρώπινο ένδυμα και σχήμα. / Τι ράπισμα κ' αίμα, ποιο μαρτύριο / Χωρίς το ανθρώπινο μαρτύριο. / Ίδε ο άνθρωπος, ίδε ο Θεός. / Χωρίς τον ανθρώπινο θάνατο, χωρίς / Ταφή και θρήνο-δίχως ανάσταση. / Χωρίς εμάς τι θάταν τάχα ο θάνατος».³⁰

Δεν χωρά καμία αμφιβολία ότι μια τέτοια θεωρηση του κόσμου, σαν αυτή του Θέμελη, φανε-

ρώνει την αγία ευαισθησία της Ορθοδοξίας, σκονισμένη κάποιες φορές σήμερα από τα ανθρώπινα, γι' αυτό και δυσδιάκριτη. Λευτερώνει ακόμη τα μέλη του εκκλησιαστικού σώματος από τη στενοχωρία και την απομόνωση, καθώς δείχνει τον δρόμο της καθολικής σωτηρίας, που περνά μέσα από τον δρόμο της ευλάβειας και της αγάπης, που γεννά η τραγική ωραιότητα της κτίσης. «Προχωρούσα μ' ευλάβεια για τα κτίσματα», σημειώνει ο Πεντζίκης, «προσέχοντας να μην εμποδίσω κανένα έργο. Μ' ευσπλαχνία, με θαυμασμό. Με αγάπη για το χρώμα και για την πέτρα, για τα χόρτα, το λουλούδι, το πουλί και το ζώο, για τη φωτιά και το νερό».³¹

Βέβαια, για να αρθρώσει κανείς τις κουβέντες αυτές του Θέμελη και του Πεντζίκη, για να μπορεί να βιώσει τις συγκλονιστικές εμπειρίες του θαυμασμού, της ευσπλαχνίας και της ευλάβειας των κτισμάτων, πρέπει να έχει γλιτώσει από τη στενομομαλιά, αλλά και τον βιασμό, που η έννοια του οικονομικού «κέρδους» ασκεί στο σώμα του, και συνεπώς στο κοινωνικό σώμα, εντός του οποίου ζει.³² Πρέπει ακόμη να έχει λυτρωθεί από οποιοδήποτε επιτραπέζιες φιλοσοφικές συζητήσεις, που υπακούουν στη δημιουργία μοντέρνου οικολογικού προφίλ, το οποίο αποτελεί διαβατήριο εισόδου σε ψευτοκοινοπολιτισμικές ομάδες κλειστού τύπου, όπου κατά το ανθρωπολογικό πρότυπο κυριαρχεί ο ηθικιστικός ευαγγελισμός της σωτηρίας του υλικού κόσμου. Κάτι τέτοιο μάλλον είχε κατά νουν ο Τόμας Έλιοτ, όταν στο ποίημα του *Πορτραίτο μιας κυρίας* σημείωνε: «Τώρα που ανθούν οι πασχαλιές / Έχει ένα βάζο απ' αυτές στην κάμαρά της / Και στρίβει μια, καθώς μιλά, στα δάχτυλά της. / Ά, φίλε, δεν ξέρεις, δεν ξέρεις / Τι πράγμα είν' η ζωή, συ που στα χέρια σου την έχεις».³³ Το πόσο απέχει μια τέτοια «οικολογική συνείδηση» από αυτή του Θέμελη και του Πεντζίκη γίνεται εύκολα αντιληπτό.

Η αρχή των ποιητών της Θεσσαλονίκης φωτίζεται από το τέλος, και δεσμεύεται από την ελευθερία και την ευθύνη. Διότι μόνον άνθρωποι με ευθύνη και ελευθερία μπορούν να αντισταθούν στον πειρασμό της βιτρίνας και των προβολέων της σκηνης. Άνθρωποι, οι οποίοι δεν μονοπωλούν τις αγωνίες, και συνεπώς δεν διεκδικούν την απο-

²⁸ Γ. Θέμελης, *De rerum natura, Ποιήματα I*, σ. 117-118.

²⁹ Γ. Θέμελης, *De rerum natura, Ποιήματα I*, σ. 112-113.

³⁰ Γ. Θέμελης, *De rerum natura, Ποιήματα I*, σ. 118.

³¹ Ν. Γ. Πεντζίκης, *Ο πεθαμένος και η ανάσταση*, σ. 112.

³² Σημειώνει χαρακτηριστικά ο Β. Γιούλτσης: «Όλοι αυτοί οι κίνδυνοι συνδέονται στην εποχή μας με την αντικειμενοποίηση της αξίας του υλικομηχανολογικού πολιτισμού, τη σχετικοποίηση της μεταφυσικής ανάγκης και την απολυτοποίηση της ανθρώπινης λογικής ως μέτρου αξιολογικής εκτίμησης. Στον πολιτισμό των μηχανών δεν προβλέπεται

θέση για την ψυχή του ανθρώπου, γι' αυτό και πολλές ιδεολογίες έχουν εκτιμήσει την αξία της ως 'μυθικό σύμβολο του παρελθόντος', Κοινωνικές συνέπειες της οικολογικής αναστροφής, Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον, σ. 50. Πρβλ. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Το μυθιστόρημα της κυρίας Έρης*, σ. 123: «Η ωφελιμότητα και η χρήση, η σκοπιμότητα, έχουν ως αποτέλεσμα αυτόν τον εκνευριστικό θόρυβο της μηχανής, που έρχεται από την αποβάθρα του λιμανιού».

³³ Τ. Σ. Έλιοτ, *Τα ποιήματα 1909-1962, Δίγλωσση έκδοση, μτφρ. Α. Κ. Βατάκας*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1994, σ. 29.

κλειστικότητα της συμβολής και της συνεισφοράς στη λύση σύγχρονων προβλημάτων, όπως είναι το οικολογικό. Άνθρωποι, που καταφάσκουν στη συνεργασία όλων όσοι θέλουν και μπορούν να συμβάλουν, είτε τεχνικά, είτε μέσα από τη δημιουργία άλλης συνειδησης, είτε με την ανάληψη οποιασδήποτε μορφής δράσης-άσκησης, που στοχεύει τη λύση του προβλήματος.³⁴ Διότι και εδώ, όπως σε όλες τις εκφάνσεις της πορείας του εκκλησιαστικού σώματος, σήμερα που κατά τον ποιητή «*Η φύσις*» λιγοστεύει,³⁵ το ζητούμενο είναι η μετάνοια.³⁶ Πρέπει να ξεκινήσει κανείς από τη βάση, από την ομολογία, τη βιβλική ομολογία, ότι δεν αξίζει στη φύση η ταλαιπωρία, ο βιασμός, που υφίσταται από τον άνθρωπο. Η «*ματαιότητα*» της κτίσεως δεν είναι αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής της, για την οποία ο άνθρωπος είναι ανεύθυνος – η φύση δεν έχει ελευθερία, δεν έχει, βέβαια, και πάθη-, αλλά επιλογή-πράξη της ελευθερίας του ανθρώπου, στ' αλήθεια ανελευθερίας ή διαστρεβλωμένης ελευθερίας, που κινείται από την ιδιοτέλεια και τον ναρκισσισμό. Έτσι η κτίση το μόνο, που έχει να περιμένει, είναι η αποκάλυψη των υιών του Θεού, ένας νέος τρόπος υπάρξεως, που θα την ελευθερώσει από τη φθορά και θα την οδηγήσει στην ελευθερία της δόξας των τέκνων του Θεού.³⁷ Συχνά οι άνθρωποι λένε πως η φύση εκδικείται. Έτσι βρίσκουν έναν ακόμη λόγο για να τη βιάσουν με μεγαλύτερη μανία. «*Η φύση*», όμως, παρατηρεί με περισσή ευαισθησία ο σπουδαίος λαϊκός μας συνθέτης Σταύρος Κουγιουμτζής «*δεν εκδικείται, δεν έχει τέτοια πάθη. Εμείς τη βιάζουμε. Εμείς τη σκοτώνουμε. Εκείνη, αν και βαριά τραυματισμένη, αγωνίζεται να μας κρατήσει στη ζωή. Στο θαύμα*».³⁸

Κατά τον άγιο Σιλουανό τον Αθωνίτη, απόδειξη τούτης της ευλαβικής σχέσης του ανθρώπου με κάθε κτίσμα, που ξεπερνά τα όρια της παθολογικής συναισθηματικότητας και αποδειχνεται δια των έργων ως υπερφυσικό μεγαλείο και ευσπλαχνία κατά χάριν, αποτελεί η λειτουργία της αρχής της

«*ανάγκης*». Ο άνθρωπος, ο κάθε άνθρωπος φανερώνεται ως υιός Θεού, όταν η σχέση του με την κτίση στηρίζεται σε έναν ουσιαστικό ρεαλισμό, που του επιτρέπει την αντίληψη ότι ο κόσμος δημιουργήθηκε «*προς υπηρεσίαν*» του ανθρώπου. Τί σημαίνει όμως τούτη η υπηρεσία; Σημαίνει ανεξέλεγκτη χρήση της κτίσης χωρίς λόγο και σκοπό ή υπεύθυνη αντιμετώπισή της, που στηρίζεται στην κατανόηση της ευαγγελικής χρείας;³⁹ Την απάντηση την έχουμε ήδη προοδοποιήσει. Πρέπει, όμως, να επιμείνουμε λίγο παραπάνω. Τι μας λέγει, δηλαδή, ο άγιος Σιλουανός, να μη θερίζουμε το χόρτο, να μη κόβουμε τα ξύλα του δάσους, που επιτρέπουν άλλωστε τη λειτουργία της φυσικής αλυσίδας της κτίσης, ή να μην το κάνουμε αυτό «*άνευ ανάγκης*»; Η απάντηση είναι ξεκάθαρη, ρεαλιστική: το πρόβλημα δεν βρίσκεται στο κόψιμο ενός φύλλου, αλλά στον λόγο, που μας οδήγησε σε αυτό το κόψιμο. Αψευδής μάρτυρας αυτής της πραγματικότητας, που συνδέει την ευσπλαχνία με την ανάγκη και την ευθύνη του ελεύθερου ανθρώπου, είναι η διήγηση του μαθητή του γέροντος Σιλουανού, του πατρός Σωφρονίου, που ακολουθεί. Γράφει, λοιπόν, ο πατήρ: «*Ο Γέρον εδέικνε φροντίδα εισέτι και δια τὰ φυτά. Ἐθεώρει ἐναντίαν πρὸς τὴν διδαχὴν τῆς χάριτος πᾶσαν τραχύτητα, ἥτις προξενεὶ βλάβην εἰς αὐτά. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἡμέραν τινὰ ἐπορευόμην μετ' αὐτοῦ τὴν ἀτραπὸν, τὴν ἄγουσαν ἐκ τῆς Μονῆς πρὸς τὴν καλύβην, ὅπου διῆλθον ἐν ἔτος. Ἡ καλύβη αὕτη ἀπέχει τοῦ Μοναστηρίου ἐν περίπτου χιλιόμετρον, καὶ ἤρχετο ὁ Γέρον νὰ ἴδῃ τὴν κατοικίαν μου. Ἐκρατοῦμεν ἀνα χεῖρας ράβδους, ὡς εἶναι σύννητες εἰς τὰς ὄρεινὰς περιοχάς. Ἀπὸ τῶν δύο πλευρῶν τῆς ἀτραπτοῦ ἐφύοντο ἀραιὰ ὑψηλὰ ἀγρία χόρτα. Σκεπτόμενος, ὅπως μὴ ἀφήσω τὰ χόρτα νὰ κλείσουν τὴν ἀτραπὸν, ἐκτύπησα δια τῆς ράβδου ἕνα βλαστὸν πρὸς τὴν κορυφὴν, οὕτως ὥστε νὰ ἐμποδίσω τὴν ὠρίμανσιν τῶν σπόρων. Ἡ χειρονομία μου ἐφάνη βάνουσος εἰς τὸν Γέροντα καὶ μετ' ἀμνηχανίας ἐκίνησεν ἐλαφρῶς τὴν κεφαλὴν. Ἦννόησα τί ἐσίμαινε τοῦτο, καὶ ἠσθάνθην ἐντροσπίν».*⁴⁰

³⁴ Βλ. σχετικά Γ. Πέτρον, *Το οικολογικό πρόβλημα μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, Ορθοδοξία και φυσικό περιβάλλον*, σ. 184-185. Πρβλ. τον πολύ ενδιαφέροντα τόμο *Η φύση στην Οικολογία*, επιμέλεια Μ. Μοδινός-Η. Ευθυμίου, εκδ. Στοχαστής-Διεπιστημονικό Ινστιτούτο Περιβαλλοντολογικών Ερευνών (ΔΙΠΕ), Αθήνα 1999, ιδιαίτερα δε τη μελέτη *Η φύση της φύσης, της Β. Κιντή και της Φ. Ζήκα*, σ. 60-74, όπου και ιστορική προσέγγιση της έννοιας της φύσης. Βλ. ακόμη πρωτ. Ε. Κλάμη, *Τι είναι ο άνθρωπος; Η Ορθοδοξία στο Νέο Κόσμο*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 79-80.

³⁵ Ο. Ελύτη, *Ο άγιος Φραγκίσκος της Ασίζης*, στο Μ. Χατζιδάκις, *Για τον Οδυσσέα Ελύτη, Ο καθρέφτης και το μαχαίρι*, σ. 169: «*Τώρα που η 'φύσις' λιγοστεύει και σπανίζει ο άνεμος/και άνθρωποι σήπονται σε δάση ολότελα φανταστικά/θα 'ταν ύψιστη σοφία να συμβιβαστούν οι Άγιοι με το σώμα τους/ν' ακούσουν πάλι των αγγέλων τη λαλιά να πέφτει/σαν ψιλή βροχούλα εαρινή/την ώρα που η κάθε είδους γνώση φλέγεται*».

³⁶ Βλ. Σ. Γουνελά, *Η κρίση του πολιτισμού κρίση του ανθρώπου – απόλεια του νοήματος*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σ. 224. Πρβλ. Κ. Ι. Κορνάρη, *Η διαλεκτική του φιλοκαλικού ήθους. Παθολόγος και νηπτική αυτοσυνειδησία. Δύο πόλοι μετανόιας κατά τον αββά Δωρόθεο*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2002, σ. 155εξ.

³⁷ Βλ. Ρωμ. 8, 18-22.

³⁸ *Το θαύμα, Στα διώροφα έμεναν οι όμορφες. Διηγήματα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2000, σ. 116.

³⁹ *Για τη διεστραμμένη χρήση της τεχνολογίας από τον άνθρωπο, που γεννά το «τέρας» του «τεχνολογισμού» και οδηγεί στην ανεύθινη στάση του ανθρώπου απέναντι στη φύση βλ. Π. Τζαμαλικός, Η θρησκευτική έκφραση της τεχνολογίας, Φιλοσοφία 23-24 (1993-94), σ. 62-87.*

⁴⁰ Αρχ. Σωφρονίου (Σαχάρωφ), *Ο άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης*, εκδ. Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 1995, σ. 117.